

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 800.1 + 801:316 + 316.77 + 003

O pojmu komunikacijske zajednice*

Milorad Pupovac

Sažetak

Pojam komunikacijske zajednice moguće je pobliže odrediti kao pojam društva za koji je primaran oblik društvenosti komunikacijska interakcija. Primarno djelovanje u takvoj zajednici jest sporazumijevanje, a odlučujući tip interakcije komunikacijski.

Komunikacijsku zajednicu moguće je pojmiti kroz tri temeljna aspekta: 1. Znakovni sistem koji je elementarni izraz postojanja komunikacije. 2. Socijalni aspekt, kao prostor i vrijeme socijalizacije posredstvom jezika ali i socijalizacije jezika. Ona se odvija kao ostvarivanje novih i potvrđivanje starih komunikacijskih interakcija i kompetencija. 3. Praktički aspekt pojma komunikacijske zajednice prestavljen je u teoriji znanosti i praktičnoj filozofiji Karla-Otta Apela i Jürgena Habermasa. On se prvenstveno prezentira transcendentno – tako da u sebi obuhvaća praktičke pretpostavke i znakovnog i socijalnog aspekta.

Obrazloženi aspekti pojma komunikacijske zajednice međusobno su proturječni, čemu su razlozi: njihova međusobna neusklađenost ali i proturječnost koja postoji unutar svakog od njih ponaosob.

Pojmovi komunikacija i zajednica imaju vrlo frekventnu upotrebu – osobito komunikacija – kako u stručnom tako i svakodnevnom jeziku. Za razliku od njih, pojam komunikacijska zajednica ima vremenski i prostorno mnogo ograničeniju upotrebu – s vrlo malim izgledima da ikad dosegne stupanj frekventnosti upotrebe koji imaju komunikacija i zajednica i koji su dosegli pojmovi kao što su, na primjer, jednakost, eksperiment, komunizam i istraživanje ili pojmovne sintagme poput slobode volje i kapitalističko društvo. Vremenski je njegova upotreba ograničena na ovo stoljeće, a prostorno na određene krugove filozofa, sociologa i lingvisti, i to prvenstveno u Sjedinjenim Američkim Državama i Saveznoj Republici Njemačkoj.

Tako u filozofiji *Charlesa Sandersa Peircea* ključnu ulogu ima pojam „neograničene zajednice istraživača”.¹ Prema Peirceu, ona je cilj funkcioniranja realne zajednice eksperimentiranja i interpretacije koji je uvijek – u svakom pojedinom slučaju i u svakoj fazi – pretpostavljen. Sama ne može biti objekt kojemu bi se pristupalo izvana i koji bi se objašnjavalo i opisivalo s pozicije subjekta, već je ona intersubjektivni medij sporazumijevanja o spoznajnim uvjetima mogućnosti i važenja opisa i objašnjenja. Iskustveno se manifestira kao semioza i kao djelovanje, dakle kao svojevrsan prostor posredovanja teorije i prakse, odnosno sagledavanje i raspravljanja uvjeta spoznavanja i djelovanja. Njena je pretpostavka i cilj konsenzusa istine eksperimentatora odnosno interpretatora, kojeg je jedino argumen-

* Predložak ovog teksta predstavlja nacrt predavanja koje je autor održao 18. 11. 1986. godine na sastanku Kluba studenata i nastavnika opće lingvistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

1 Ch. S. Peirce, *Schriften I i II* (urednik i pisac uvoda K.-O. Apel), Frankfurt 1967; K.-O. Apel, *Transformation der Philosophie I i II*, Suhrkamp, Frankfurt 1973. (K.-O. Apel, *Transformacija filozofije* (izbor iz originala), „Veselin Masleša”, Sarajevo 1980).

tacija i potvrda i generator, i to potvrda u obliku učenja, a generator u obliku evolucije znanja.

Blizak ovom Peirceovu je pojam „zajednice interpretacije” *Josia Roycea*.² Royce, naime smatra da subjekt spoznaje nekog objekta ima za pretpostavku simboličkim posredovanjem internaliziranu interpretativnu spoznajnu komunikaciju koja se odvija među ljudima. Intersubjektivna je komunikacija svojevrsno posredovanje tradicije – internaliziranih spoznaja i oblika djelovanja – koja je uspostavljena kao interpretaciona zajednica – transcendentni i interpretacioni uvjet mogućnosti i važenja prema spoznavanju objekata usmjerene spoznaje. Zbog toga su u prirodnim znanostima ne može izvanjskim promatranjem i objašnjenjima nadomjestiti intersubjektivno sporazumijevanje. Ta činjenica objašnjenje (prirodne znanosti) i interpretaciju (društvene znanosti) čini komplementarnim.

Unutar sociologije simboličkog interakcionizma *Georga Herberta Meada* postoji nekoliko komplementarnih pojmova kao što su „zajednica univerzalnog diskursa”, „univerzalna zamjenjivost uloga” i „generalizacija drugog”.³ Oni izražavaju različitim oblicima (gestualno i signalno, na primjer) simboličkog posredovanja oformljenu komunikacijsku (spoznajnu) i normativnu (praktičku) interakciju individuuma. Jezična je interakcija prostor uobličavanja i provjeravanja za komunikaciju svih individuuma potrebnih simbola i za slobodno djelovanje potrebnih normi. I potrebni univerzalni simboli i potrebne univerzalne norme mogu se, po Meadu, unutar zajednice uspostavljati kao univerzalni diskurs, kao univerzalna zamjenjivost u komunikacijskoj interakciji stečenih uloga i kao generalizacija drugog. Primjeri za to mogu biti naša očekivanja da će nas osoba koja je po profesiji profesor jezika hauza moći podučavati upravo tom jeziku, a ne engleskom ili francuskom, ili da će nas osoba koja obavlja profesiju saobraćajca kazniti ukoliko se ne pridržavamo saobraćajnih propisa, ali ne batinama nego propisanom kaznom.

Ludwig Wittgenstein u svojoj teoriji jezika (druga faza) centralno mjesto pridaje pojmu „jezične igre”, s pomoću kojeg označava djelatne aspekte i životne oblike upotrebe jezika ili neograničen skup mogućnosti interakcije između govornih individuuma.⁴ Pojam jezičnih igara obuhvaća status njenih pravila u zajednici i kompetencije igrača koji pravilima ovladavaju, konsenzus koji o važenju pravila treba da postoji između igrača i samovoljno utvrđivanje mogućeg smisla novog konteksta pravila igara.

Karl-Otto Apel, tvorac pojmovne sintagme komunikacijska zajednica, smatra da njezinu osnovu predstavlja predstruktura znakovno posredovanog razumijevanja, odnosno apriorne pretpostavke argumentiranja kojemu je cilj postizanje sporazuma, konsenzusa istine i djelovanja u uvjetima naučne slike svijeta.⁵

Jürgen Habermas slijedi osnovne odredbe Apelova pojma komunikacijske zajednice, s tim što ih upotpunjuje teorijom govornih akata i teorijom racionalnosti i dalje razvija kao cjelovitu teoriju društva, odnosno kao praktičku filozofiju.⁶ (Unutar teksta podrob-

2 J. Royce, *The Problem of Christianity*, New York 1913 K.–O. Apel, *Transformation der Philosophie II*, Frankfurt 1973.

3 G. H. Mead, *Mind, Self, and Society*, Chicago 1934; J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns II*, Suhrkamp, Frankfurt 1981.

4 L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Frankfurt 1960. (L. Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, Beograd 1969); K.–O. Apel, *Transformation der Philosophie I i II*, Frankfurt 1973.

5 K.–O. Apel, *Transformation der Philosophie I i II*, Frankfurt 1973; K.–O. Apel (ur.), *Sprachpragmatik und Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt 1976.

6 J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns I i II*, Frankfurt 1981; J. Habermas, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt 1984.

nije ću obrazložiti i Apelove i posebno Habermasova određenja praktičkog aspekta pojma komunikacijske zajednice).

S takvim određenjima, koja su, izuzevši Apelova i Habermasova, zapravo predodređenja komunikacijske zajednice, donekle su komplementarna neka sociolingvistička određenja, kao što je pojam sociolingvističara *Johna Gumperza*.⁷ Po Gumperzu, govorna je zajednica bilo koji skup ljudi koji dolazi u redovan i čest kontakt služeći se pri tome zajedničkim jezičnim znakovima, pri čemu je takav skup odijeljen od sličnih skupova značajnim razlikama u upotrebi jezika. Gumperzovo određenje govorne zajednice nema primaran oslonac u jezičnim znakovima, već u njihovoj upotrebi, a što znači da se govornom zajednicom mogu smatrati moderne nacije, njihove podskupine, profesionalna udruženja, grupe susjeda itd., a gdje će biti granice govorne zajednice, zadano je stupnjem varijantnosti upotrebe nekog jezika.

Pojam „komunikacijska sredina“, koji upotrebljavaju neki sovjetski sociolingvisti, označava povijesno konstituiranu etnojezičnu zajednicu obilježenu razmjerno stabilnim i pravilnim komunikacijskim vezama i određenim teritorijalnim smještajem. Ona se ne određuje ni na osnovi obilježja sociojezičnih grupa (Gumperz) ni na osnovi samo obilježja komunikacijskih veza, karakterističnih za neki areal (državno područje ili geografsku oblast).⁸

Pojam komunikacijske zajednice, iako to nije osnovno svojstvo svih navedenih predodređenja, zapravo je pojam društva za koji je primaran oblik društvenosti komunikacijska interakcija. Komunikacijska je zajednica onaj tip društva, društvene organizacije, društvenog djelovanja i socijalnog učenja za koji je odlučujući tip interakcije komunikacijski i za koji je primarno djelovanje usmjereno prema sporazumijevanju i postizanju sporazuma. Iako je nesumnjivo moguće i drugačije viđenje aspekta komunikacijske zajednice, u ovom ću se slučaju ograničiti na tri njena aspekta: znakovni, socijalni i normativni.

1) Elementarni izraz postojanja komunikacije među ljudima i njihove komunikacijske zajednice i jedan od načina njihove materijalne konstitucije je znakovni sistem, nastao s kooperativnim potrebama spoznajnih i djelatnih individuuma. Pojedini znak, bez obzira na razinu njegove artikulacije, dakle bez obzira radi li se o distinktivnim obilježjima nekog fonema ili o tekstu kao dijelu povijesti čovječanstva, i znakovni sistem (koji svaki pojedini znak implicitno sadrži u sebi kao svoju potvrdu) u cjelini u sebi obuhvaćaju pojetički, ejdetički i praktički aspekt jezika, ili proizvodni (umijeće), spoznajni (znanje) i djelatni (norme) aspekt bića čovjeka. Potvrdu za to pružaju, ali nipošto samo jednosmjerno i jednodimenzionalno, s ovim aspektima korelativni sintaktički, semantički i pragmatički nivo postojanja jezika. Posebno je važno da se shvati kako se ne radi o jednosmjernoj i jednodimenzionalnoj korelaciji, jer su ovi aspekti jezika i bića čovjeka unutar sebe i međusobno živo i nužno najčvršće povezani.

Inače, svi su oni sadržani u bilo kojem od poznatih ljudskih jezika, i to bez obzira na njihove stvarne povijesne manifestacije. Prvi, proizvodni aspekt predstavlja oblikovanje i organizaciju za prenošenje bilo kakva sadržaja prikladne materije. Drugi, spoznajni aspekt predstavlja preslikavanje poznatih sadržaja iz svijeta stvari, bića i pojava. Treći,

⁷ J. Gumperz, D. Hymes (ur.), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*, Holt, Rinehart and Winston, New York-Sidney 1964; P. P. Giglioli, *Language in Social Context. Selected Readings*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1972.

⁸ V. A. Vinogradov, A. I. Koval, V. J. Pohromovski, *Sociolingvističeskaja tipologija - Zapadnaja Afrika*, Nauka, Moskva 1984.

normativni aspekt preslikava odnos između čovjeka i čovjeka, odnosno fiksiranje interakcije govornih subjekata.

Trojedinstvo ovih aspekata i njihova prisutnost u svim ljudskim jezicima, dakako, zahtijeva objašnjenja s obzirom na poznate i moguće oblike jezične raznolikosti koja je danas svojstvena ljudima. Odmah treba reći da uobičajeni pojmovni par: arbitrarnost – motiviranost ili konvencionalnost – nužnost jezičnog znaka, sami za sebe ne objašnjavaju mnogo.⁹ Jezični znak, naime, nije ni samo motiviran ni samo arbitriran. Isticanja motiviranosti veliča odnos znak – stvar, isticanja arbitrarnosti veliča odnos čovjek – znak, a znak nikad nije i ne može biti ni bez jednog ni bez drugog. U pojedinim se povijesnim razdobljima može dogoditi da izgleda kako je jedan od ova dva odnosa važniji. Uobičajena tumačenja da bi, kad bi odnos između znaka i označenog fenomena, odnosno između izraza i sadržaja znaka bio nužan, motiviran nečim što je u prirodi same stvari ili samog sadržaja, svi ljudi, bez obzira na to kada i gdje živjeli, za iste stvari upotrebljavaju iste a ne različite znakove, neodrživo je zbog toga što njihovim zagovornicima nije sasvim jasno da znak nije ni sama stvar, a ni njezina bit, već materijalizacija pojave, posredstvom koje se dolazi i do same stvari i njezine biti. Višestruko manifestiranje stvari i višestruki odnosi koje čovjek gradi prema njima u međusobnim kombinacijama pružaju neograničen broj mogućnosti konačnih znakovnih rješenja. Suprotno tumačenje, po kojem je odnos između znaka i stvari arbitriran, pogrešno je zbog toga što bitnu prirodu znaka reducira na dogovor komunikacijske zajednice koja će od mogućih znakovnih rješenja priznati, a koja ne. Prividno čvrstu argumentaciju za ovakvo tumačenje zastupnici crpu iz analogije između doista prisutnih ograničenja koja komunikacijska zajednica postavlja u izboru mogućih znakovnih rješenja i činjenice da postoje jezično različite i međusobno odvojene komunikacijske zajednice.

Objašnjenje za postojeću i moguću raznolikost jezika i drugih semioloških sistema (njihova je raznolikost nerijetko važnija od jezične raznolikosti jer pridonose horizontalnom prevladavanju i vertikalnom produbljivanju jezične raznolikosti) treba, dakle, tražiti i u jednom i u drugom: i u motiviranosti i u arbitrarnosti. Njihovo je realno povijesno jedinstvo uvijek osigurano unutar kooperativnih potreba članova komunikacijske zajednice. Nejedinstvo se pojavljuje u trenutku kad se na nekoj od razina uspostavljanja i reprodukcije (političkoj, ekonomskoj ili nekoj drugoj) kooperativnih potreba naruši postojeći i od članova neke komunikacijske zajednice usvojeni stupanj i oblik kooperativnosti.

Teoretski gledano, bez obzira na postojeći stupanj jezične raznolikosti, možemo pretpostaviti da uvijek postoji mogućnost da je jednom planu izraza znaka pridruženo $n-1$ sadržaja i da je jednom sadržaju znaka pridruženo $n-1$ izraz. Ova nam teoretska pretpostavka može poslužiti kao polazište za objašnjenje i tzv. prirodne i tzv. umjetne raznolikosti jezičnih i drugih semioloških sistema. U njoj su, naime, sadržani i činjenica višestrukih mogućnosti označavanja i nužnosti ograničenja koja su posljedica samog označavanja. Jedno detaljnije razmatranje zacijelo bi pokazalo da motiviranost i nužnost nisu karakteristične samo za odnos znak – stvar, nego i za odnos znak – čovjek, i obrnuto, da se odnos znak – stvar pokazuje proizvoljnim i nemotiviranim. Komunikacijske odnosno kooperativne potrebe govornika i slušalaca mjesta su gdje se iznalazi mjera za razjašnjenje ovog proturječnog odnosa, inače iznimno važnog za mogućnost govorenja uopće, i to zbog toga što se nikad dokraja ne može razriješiti.

Gledano s povijesnog aspekta, postoji razlika između toga da ljudi govore različitim jezicima i upotrebljavaju druge različite semiološke sisteme i toga što o istim stva-

9 F. de Sosir, *Opšta lingvistika* (Cours de linguistique générale) Nolit, Beograd 1972.

rima i na planu izraza i na planu sadržaja jezičnog znaka govorimo različito i što o različitim stvarima i na planu sadržaja i na planu izraza govorimo različito. Prvo je, naime, izraz povijesnog konstituiranja komunikacijske zajednice, a drugo način njena postojanja.

Raznolikost jezika u suvremenom svijetu sugerira da su komunikacijske potrebe ograničene na pojedine jezike i njihove govornike, što je samo djelomično točno. Naime, nemali broj sadržaja i tema, kanala i sredstava, pa prema tome i potreba, uvelike su iznad i preko granica pojedinih jezika. Komunikacijske interakcije i komunikacijski sadržaji osigurani kretanjem sredstava za proizvodnju (tehničko-tehnološka sredstva za proizvodnju, znanstveni kodovi i stručni jezici), kretanjem robe, odnosno proizvoda na svjetskom tržištu (prehrambeni, odjevni i drugi predmeti široke potrošnje, znanstvene, novinske i druge informacije te razni umjetnički proizvodi), kretanjem govornika (radna snaga, ratne i političke izbjeglice, govornici koji su nosioci i demonstratori jezične moći /okupacijska vojska, stručnjaci, umjetnici i turisti/) i promjenom političkog ustrojstva unutar i između određenih jezika i njihovih zajednica te jezična politika svakodnevno stvaraju nove oblike komunikacijske kompetencije govornika čija komunikacijska zajednica prelazi granice materinjeg jezika ili jezika.¹⁰

Dakle, u aktualnoj povijesnoj realnosti imamo komunikacijske zajednice granice kojih su identične s granicama jezika ili jezika pomoću kojih komuniciraju njihovi govornici (ali danas gotovo nikad i gotovo nigdje u potpunosti) i komunikacijske zajednice, odnosno komunikacijsku zajednicu granice koje nisu identične ni s kojim od postojećih jezika, makar su neki jezici rasprostranjeniji od drugih. Prvi je tip komunikacijske zajednice i sinkronijski i dijakronijski najrasprostranjeniji, ali ne tako da u bilo kojoj od svojih povijesnih faza i oblika ne bi u sebi sadržavao i drugi tip. Danas, međutim, svijet je i po kanalima i po sredstvima i po sadržajima koji se komuniciraju sve više jedna komunikacijska zajednica. Velik broj suvremenih komunikacijskih sredstava ostvaruje nemali i sve veći broj komunikacijskih kanala koji su i s obzirom na govornike i s obzirom na funkciju općesvjetski. Iako im je forma još uvijek medijska, a manje interpersonalna, oni, s obzirom na tipove komunikacijske interakcije, postaju sve važniji za sve razine komuniciranja. Politički, ekonomski, kulturni i drugi posebni sadržaji uvelike su zajednički svim članovima komunikacijske zajednice. Raspon komunikacijskih interakcija i opseg komunikacijskih tema sve više prisiljavaju govornike različitih jezika da uče tuđe jezike, da se dogovaraju o jezicima koji će im služiti kao sredstva zajedničke komunikacije.

Između ova dva tipa komunikacijske zajednice postoji danas veoma velika proturječnost, koja se manifestira kao proturječnost između mikro i makro komunikacijske zajednice s jedne i kao proturječnost između njihova realnog i virtualnog stanja. Ona se, dakako, gotovo nikad ne razrješava samo silom ili samo dogovorom.

O tome kako bi se mogla razriješiti proturječnost između postojeće raznolikosti jezika i povećanja opsega zajedničkih komunikacijskih interakcija i sadržaja postoje neka načelna rješenja:

- a) da svi govornici govore svojim materinjim jezikom, a da s inojezičnim govornicima komuniciraju tako da nauče njihove jezike;
- b) da svi govornici međusobno komuniciraju samo nekim od jezika;
- c) da svi govornici međusobno komuniciraju jednim jezikom.

Sva tri navedena rješenja na neki način susrećemo u postojećim komunikacijskim zajednicama, ali nikad u čistoj formi. Prvo rješenje pretpostavlja simetriju u pogledu usva-

janja i upotrebe drugih jezika, a nju je vrlo teško ostvariti, i to zbog sljedećih nekoliko razloga: komunikacijski dosezi i broj govornika pojedinih jezika ni izdaleka nisu ujednačeni, pa je teško pretpostaviti da će svi biti motivirani podjednako za učenje drugih jezika. Na primjer, upotreba španjolskog i upotreba baskijskog međusobno su nesumjerljive, pa je danas teško osigurati podjednake motive za njihovo usvajanje. Osim toga, u nemalom broju slučajeva govornici dvaju različitih jezika međusobno već komuniciraju na trećem, a u nekim slučajevima (na primjer u Zapadnoj Africi) i na četvrtom jezičnom idiomu, što znači da je njihova komunikacijska interakcija već posredovana. Tako mornarima na prekoceoceanskim brodovima teško da će pasti na pamet da, ukoliko su Hrvati i Kinezi, međusobno komuniciraju na hrvatskosrpskom i kineskom, nego će, po svoj prilici, komunicirati na nekom trećem jeziku, nekom od onih koji su u upotrebi u međunarodnom pomorskom saobraćaju i u slučajevima kad je posada sastavljena od govornika jezika kao što su hrvatskosrpski i kineski. U situacijama intenzivnih komunikacijskih kontakata između raznojezičnih govornika (na primjer, sudionika u međunarodnom avionskom prometu) gotovo je nezamislivo da postoje govornici koji znaju jezike svih s kojima komuniciraju. Iako u pojedinim komunikacijskim zajednicama postoje mnogi zagovornici ovakva rješenja, njega je zacijelo moguće realizirati samo u ograničenom broju slučajeva i u ograničenom broju jezika, i, dakako – zbog promjene statusa jezika – u ograničenom vremenskom razdoblju. Drugo je rješenje poznato i kao teorija o zonalnim jezicima, i ona ima najmanje dvije svoje varijante, ali obadvije polaze od pretpostavke postojanja velikih svjetskih jezika. Prva varijanta: u pojedinim svjetskim regijama kao sredstva interacionalne komunikacije poslužiti će jezici koji imaju najveći komunikacijski doseg (na primjer, engleski, arapski, ruski, španjolski i kineski). Nedostatak je ove teorije između ostalog i u tome što je teško razgraničiti zone upotrebe pojedinih jezika i što s obzirom na poziciju upotrebe i usvajanja postoji asimetrija koju je teško prevladati, te što ona podržava i legalizira nadmoć nekih jezika (a vjerojatno i njihovih govornika) nad drugim jezicima, pa je teško da to svi oni koji su diskriminirani (ili to mogu biti) mogu prihvatiti. Druga varijanta ove teorije najpoznatija je u onom obliku kako je razvijena u Staljinovoj lingvističkoj radionici.¹¹ On, naime, smatra – u skladu s općom marksističkom tezom o ukrštanju jezika kao važnom momentu glotogonijskog procesa – da će se u budućnosti na osnovi komunikacijske bliskosti i međusobnog utjecaja i interferencije iz jedne zone jezične raznolikosti razviti jedan – zonalni jezik, tako da će u budućnosti svjetska jezična raznolikost biti svedena na malen broj zonalnih jezika. Zonalni jezici, prema tome, neće biti nijedan od sadašnjih velikih i svjetskih jezika, već novi jezik koji je nastao ukrštanjem međusobno različitih jezika. Ova naizgled zgodna projekcija jezičnih promjena mogla bi se i jasnije i ozbiljnije obrazložiti tako da se pode od svjetske konfiguracije političkih, vojnih i ekonomskih zona, što bi Staljinovoj projekciji moglo dati sasvim ozbiljne nelingvističke konotacije. Dakako, i za ovo rješenje u aktualnoj jezičnoj i komunikacijskoj raznolikosti postoje mnogi primjeri. Treće rješenje, prema kojem bi se proturječnost između mikro i makro komunikacijske zajednice mogla razriješiti tako da virtualna zajednica komunicira samo s pomoću jednog jezika – bilo prirodnog ili umjetnog – sabire u sebi sve slabosti i prednosti prethodna dva rješenja. Kao prvo, nameće se pitanje koji od jezika treba da služi toj svrsi, pogotovu ako se izabire između postojećih prirodnih jezika. Kad bi se na ovo pitanje i našao za većinu zadovoljavajući odgovor, još uvijek se postavlja pitanje osiguranja simetrije usvajanja i upotrebe izabranog jezika. Ovo rješenje, dakle, pretpostavlja i vrlo intenzivnu i vrlo ekstenzivnu interakciju

11 J. V. Dž. Staljin, „O marksizmu i lingvistici”, *Pitanja lenjinizma* CKD, Zagreb 1981.

između jezika i njihovih govornika. Ostvariti se može, a njeno ostvarenje jest na djelu, u trenutku kad komunikacijske potrebe budu u tolikoj mjeri zajedničke svim članovima makrokomunikacijske zajednice da će se ujedno za njih stvoriti i iznaći bilo prirodni ili umjetni jezik, i to onaj koji će na najbolji mogući način odgovarati njihovu zadovoljenju. Jedinstvo i simetrija pojetičkog, ejdetičkog i praktičkog bića svijeta i jezika morat će biti manifestni svim članovima komunikacijske zajednice. Kako će u procesu integracije svjetske komunikacijske zajednice „prolaziti” pojedini jezici, između ostalog, ovisit će o jezičnopolitičkom umijeću.

2) Komunikacijska zajednica kao prostor-vrijeme socijalizacije omogućava učenje, odnosno stjecanje i razmjenu znanja o stvarima, bićima i pojavama koje su spoznali njeni članovi i s kojima raspolažu kao s osnovnim pretpostavkama kako komunikacijskih tako i nekomunikacijskih oblika socijalizacije.¹² Razne vrste vještina njeni članovi također stječu posredstvom komunikacijske interakcije, koja može biti organizirana ili spontana. Pored toga što stječu u komunikacijskoj zajednici raspoloživo znanje i vještine, njeni članovi stupaju međusobno u razne vrste interakcija. Pri tom se rukovode pravilima, normama i obrascima djelovanja koje su internalizirali bilo svjesno bilo nesvjesno, te raznom vrstom interesa, koji ne moraju biti u skladu s postojećim normama i obrascima djelovanja. Budući da se ona u velikoj mjeri odvija posredstvom jezika, riječ je i o socijalizaciji jezikom, ali i o socijalizaciji jezika. Naime, bez socijalizacije jezika teško da se može odvijati ukupna socijalizacija navedenih aspekata bića čovjeka. Istina, socijalizacija se može odvijati i odvija se i posredstvom nejezičnih i nekomunikacijskih oblika interakcije, ali samo uz pretpostavku postojanja komunikacijske interakcije. Dakako, i nekomunikacijska je interakcija pretpostavka postojanja komunikacijske interakcije, ali se potpuna socijalizacija ipak ne može odvijati bez komunikacijske interakcije, pa čak ni u dobi kad je nekomunikacijska interakcija osnovni i jedini oblik interakcije. Zbog povijesne (evolutivne) prirode stjecanja znanja, razvijanja vještina i uspostavljanja normi, socijalizacija se unutar komunikacijske zajednice zapravo odvija kao resocijalizacija. To znači da se socijalizacija ne odvija zbog toga da bismo se u nekom budućem vremenskom razdoblju resocijalizirali.

Socijalizacija se na svojoj komunikacijskoj strani odvija kao ostvarivanje novih i potvrđivanje starih komunikacijskih interakcija i kompetencija. Komunikacijska se interakcija odvija posredstvom sistema znakova između najmanje dva sudionika s ciljem da se prenese informacija o stanju stvari, nekoga potakne na djelovanje i iznesu vlastiti osjećaji. S obzirom na sudionike, ona može biti interpersonalna, intragrupna i javna. S obzirom na sredstva, može biti mnogo raznolikija: usmena, pismena i slikovna, na primjer; zatim, auditivna, vizualna, taktilna itd. Komunikacijska kompetencija označava sposobnost ovladavanja socijalizacijskim resursima, tj. sposobnost sudionika interakcije da posredstvom jezičnih sredstava iskaže, razumije, protumači i prihvati neku govornu radnju.

Proces socijalizacije, koji se odvija posredstvom jezika i unutar kojeg se stvara i usvaja jezik, ujedno je i proces socijalnog raslojavanja, koje se u jeziku često vrlo jasno manifestira. Sociojezično raslojavanje predstavlja zapreku kako za socijalizaciju tako i za komunikaciju.

Raspolaganje, gospodarenje i, u slučajevima kad je to potrebno, upravljanje komunikacijskim sredstvima višestruko je značajno za jezik, komunikaciju i komunikacijsku za-

12 A. Lorenzer, *Kritik des psychoanalytischen Symbolbegriffs*, Suhrkamp, Frankfurt 1970; A. Lorenzer, *Teorija socijalizacije*, Nolit, Beograd; B. Bernstajn, *Jezik i društvene klase*, BIGZ, Beograd 1979; U. Oevermann, *Sprache und soziale Herkunft. Eine Beitrag zur Analyse schichtenspezifischer Sozialisationsprozesse und ihrer Bedeutung für den Schulerfolg*, Frankfurt 1972.

jednicu. Oni su pretpostavka za odašiljanje i primanje bilo kakve obavijesti. Pored toga, oni su polazište oblikovanja, usmjeravanja i kontrole jezičnih oblika i komunikacijskih aktivnosti, a na taj način polazišta oblikovanja, usmjeravanja i kontrole ukupne komunikacijske kompetencije i komunikacijske interakcije članova komunikacijske zajednice, odnosno socijalnog supstrata jezika i komunikacije. U uvjetima kad je raspolaganje, gospodarenje i upravljanje komunikacijskim sredstvima neujednačeno i interesno antagonistički distribuirano i kad sredstva ne pripadaju cjelini komunikacijske zajednice, već samo nekim njenim socijalnim skupinama, navedene funkcije komunikacijskih sredstava zadobivaju negativan predznak. To znači da odašiljanje i primanje, na primjer, obavijesti neki mogu obavljati u većoj a neki u manjoj mjeri, neki u potpunosti, a neki nikako. Tako formiranje, usmjeravanje i kontrola jezične i komunikacijske konfiguracije komunikacijske zajednice nije izraz interesa, potreba, volje i želja cjeline komunikacijske zajednice, nego samo onih njenih dijelova koji raspolažu komunikacijskim sredstvima. Njezina se jezična i komunikacijska konfiguracija ostvaruje po mjeri jednih, ali ne i po mjeri drugih.

Sudjelovanje u komunikacijskim kanalima, koji se uspostavljaju na više razina u komunikacijskoj zajednici, ima golemu važnost kako za socijalizaciju jezikom tako i za socijalizaciju jezika. Pored toga što omogućava odašiljanje, primanje i prihvaćanje neke poruke, ono omogućava višestruku interakciju među sudionicima. Komunikacijski su kanali mjesta stjecanja znanja, vještina i obrazaca djelovanja, te jezičnih oblika i obrazaca interakcije. U današnjem društvu oni nisu na svim svojim razinama i u svim smjerovima povezani i dostupni svim članovima komunikacijske zajednice. Većina članova komunikacijske zajednice uglavnom sudjeluje u interpersonalnoj komunikaciji, koja se ostvaruje posredstvom neposrednog verbalnog kanala. Za komunikacijsku zajednicu relevantne informacije većim se dijelom prenose grupnim i općedruštvenim komunikacijskim kanalima, u kojima zasad i sudjeluje i može sudjelovati manji dio njenih članova. Na taj se način uspostavlja nerazmjer između važnosti informacije i radnje s jedne i broja sudionika u komunikacijskim kanalima s druge strane. Posljedica toga su razlike u sposobnosti da se iskažu, razumiju, protumače i prihvate informacije i radnje koje se u pojedinim kanalima odašilju i obavljaju.

Pored različitih komunikacijskih sredstava i različitih komunikacijskih kanala, u suvremenim društvima postoji golema sociolektalna raslojenost, koja je najčešće komplementarna s neujednačenom distribucijom sredstava i kanala među govornicima. Sociolektalna raslojenost obuhvaća i u sebe integrira i teritorijalnu, odnosno dijalektalnu jezičnu raznolikost – nekad osnovni oblik jezične raznolikosti. Sociolekti se s obzirom na svoj socijalni supstrat mogu podijeliti na jezik društvenih uloga (idiolekt), jezik društvenih grupa (jezični idiomi generacijskih skupina, te socijalnih i radnih skupina), jezik socijalnih slojeva (viših, srednjih i nižih), jezik društvenih klasa (vladajuće i one kojom se vlada), jezik etničkih skupina (nacija, naroda i nacionalnosti) i standardni jezični idiom etničkih i standardni jezični idiom nadedetničkih društvenih skupina.¹³ Sociolekte u pravilu karakteriziraju različita jezična obilježja, različita pravila interakcije i različiti stupnjevi kompetencije te različit broj govornika i njihova homogenost. S obzirom na svoju funkciju sociolekti se mogu podijeliti na interpersonalne, intragrupne i javne. Iako je uvelike komplementarna s prethodne dvije podjele, osobito s posljednjom, sociolekti se mogu dijeliti s obzirom na status, odnosno s obzirom na vrijednosnu obilježenost njihovih jezičnih i socijalnih posebnosti, pa možemo govoriti o prestižnim i marginalnim jezičnim idiomima. Prestižni sociolekti mogu biti i neki koji služe za intragrupnu i

13 Milorad Pupovac, „Integracija i autonomija u jezičnoj praksi, „Naše teme”, 5/1982, 852–862.

javnu komunikaciju, a marginalni su najčešće među onima koji služe za interpersonalnu i intragrupnu komunikaciju. Između prestižnih i marginalnih jezičnih idioma postoji vrlo širok sloj prelaznog tipa jezičnog idioma, a on u pravilu obuhvaća intragrupne i neke kategorije javnih sociolekata.

Sociolekti se u nekim lingvističkim teorijama zovu još i funkcionalni stilovi, i to zbog toga što su obuhvaćeni jednim jezikom i unutar njega svojim specifičnim izrazom služe za različite sociokomunikacijske funkcije.¹⁴ Primijenjena na sociolekte, teorija funkcionalnih stilova pored toga što pokazuje svoje slabosti, pokazuje da se o sociolektima ne može govoriti kao o funkcionalnim stilovima, pa makar oni doista uvelike i bili funkcionalni. Slično je i s teorijom o sociolektima kao funkcionalnim kodovima.¹⁵ Obje, naime, pretpostavljaju da su sociolekti članovima neke komunikacijske zajednice ponuđeni kao skup raznolikih upotrebnih oblika nekog jezika kojima oni treba da vladaju u što je moguće većem broju, kako bi u različitim komunikacijskim situacijama mogli mijenjati stil, tj. kodirati svoje iskaze. Pri tome se zaboravlja da su sociolekti uvijek određeni komunikacijskim interakcijama i komunikacijskim kompetencijama svojih govornika. Kad bi se govornici prema sociolektima odnosili kao prema mogućem repertoaru koji u komunikacijskoj interakciji treba samo da usvoje, onda oni zacijelo ne bi ni postojali ili bi postojali u vrlo malom i ograničenom broju, i tad bi uglavnom imali obilježja situacionih i tematskih jezičnih razlika. Međutim, kako su sociolekti izraz socijalizacije jezikom i socijalizacije jezika, oni su samo mogući repertoar, i to samo za ograničen broj govornika, jer su ostali onemogućeni u tome vlastitim socijalnim okriljem, funkcijom svog jezičnog idioma i njegovim statusom. Naime, opća je i nesumnjiva karakteristika sociolekata da oni sužavaju prostor socijalizacije jezikom i socijalizacije jezika, tako da se između članova komunikacijske zajednice nerijetko postavljaju kao barijere koje mnogi govornici savladavaju vrlo teško, a većini to uspijeva tek kroz nekoliko generacija.¹⁶ Sociojezične barijere manifestiraju prekid i narušavanje socijalizacije jezikom. Jezik se u tom slučaju može pojaviti i u modernim se društvima pojavljuje kao sredstvo socijalne, odnosno socijalizacijske kontrole. Dakako, ne unedogled, već za određeno vremensko razdoblje.¹⁷ Duljina tog razdoblja uvelike ovisi o nejezičnim faktorima i o konceptima posebnih vrsta politike: obrazovne, kulturne i jezične, na primjer.

Da je jezik medij i sredstvo socijalizacije i socijalizacijske kontrole može se vidjeti na primjeru modernih društava u kojima se proces socijalizacije jezika i socijalizacije jezikom odvija na najmanje dvije glavne razine: na razini vernakularnog sociolekta i na razini standardnog jezika – sociolekta obrazovanja, javne i općedruštvene komunikacije. Prva je razina organska i statusno je najčešće u većoj ili manjoj mjeri marginalizirana. Druga je uglavnom neorganska i statusno prestižna te u većoj ili manjoj mjeri elitizirana s obzirom na upotrebu. Razlika između sociolekata ovih dviju razina i njihovih govornika može uroditi, i to se redovno događa, time da se – zbog toga što su im statusi različiti, što su im vrijeme i prostor interakcije različiti i što su ukupne komunikacijske kompetencije njihovih govornika različite – razlike prevladavaju samo djelomično, tj. da jedni govornici ostaju unutar svog jezičnog idioma, eventualno se djelomično osposobivši za javnu komunikaciju, a neki se u njoj učvršćuju. Da ne bi izgledalo kako zapravo govorim samo o sociolektima kao o skupovima jezičnih obilježja i pravilima njihove upotrebe, ističem da

14 Najčešće su to čehoslovački i sovjetski lingvisti.

15 D. Hajmz, *Etnografija komunikacije*, BIGZ, Beograd 1980.

16 B. Bernstajn, *Jezik i društvene klase*, BIGZ, Beograd 1979.

17 D. Hajmz, *Etnografija komunikacije*, BIGZ, Beograd 1980.

sociolektralna raslojenost najčešće znači i obrazovnu, radnu i statusnu raslojenost, tj. da će govornik nekog sociolekta koji pripada obrazovanijoj socijalnoj skupini i skupini koja ima viši društveni status i moć vjerojatno lakše usvojiti drugi sociolekt nego govornik koji je bez ovih socijalnih pretpostavki. Dakako, nisu svi sociolekti u poziciji da ih svi govornici uče. Uče se samo neki intrapersonalni jezični idiomi i standardni jezični idiom – osobito oni od njih koji su prestižno visoko vrednovani i predstavljaju izraz viših oblika socijalne promocije.

Ukoliko sociokomunikacijska kontrola ima općedruštveni karakter i ukoliko u najvećoj mjeri ispoljava interese svih članova komunikacijske zajednice, tada se – iako vjerojatno nikad u potpunosti – socijalna kontrola nameće kao pozitivna i prihvatljiva, ukoliko ona izražava samo posebne interese, a tako je u većini poznatih nam mikrokomunikacijskih zajednica, tad se proces socijalizacije ne može odvijati ravnomjerno, pa zbog toga ni članovi komunikacijske zajednice nemaju ujednačenu komunikacijsku kompetenciju i interakciju, što nužno rezultira neoptimalnim uvjetima komuniciranja i neoptimalnom komunikacijskom zajednicom.

Zahtjev koji pojedini lingvisti, a među njima i autor ovog teksta, postavljaju kao svrhu znanstvenog djelovanja upravo je konstituiranje optimalne komunikacijske zajednice, odnosno optimalne komunikacije. Ovaj zahtjev pretpostavlja stvaranje optimalne socijalizacije jezikom i socijalizacije jezika, narušavanje granica između sociolekata i širenje prostora organske interakcije jezičnim idiomom cjelokupne zajednice.

3) Praktički aspekt pojma komunikacijske zajednice, onako kako je predstavljen u teoriji znanosti i praktičkoj filozofiji *Karla-Otta Apela* i *Jürgena Habermasa*, njegov je aktualno najlegitimniji dio. Prethodna dva, znanstveni i socijalni, zapravo su više dijelovi njegova negativnog određenja, koji se tek na razini političkog i znanstvenog djelovanja osvještavaju kao zahtjevi za uspostavljanjem optimalne komunikacijske zajednice. Pored toga, prethodna su dva aspekta uglavnom prezentirana i u suvremenim se znanstvenim obradama uglavnom prezentiraju u empirijskoj formi, dok se ovaj posljednji – praktički – prvenstveno prezentira u transcendentnoj, odnosno univerzalnoj formi, što znači da u sebi obuhvaća praktičke pretpostavke i znakovnog i socijalnog aspekta.

Polazeći od činjenice da mi do spoznaja o nečemu kao nečemu i o sebi kao osobi dolazimo uz pretpostavku već raspoloživih i upotrijebljenih jezičnih resursa vlastite komunikacijske zajednice, Karl-Otto Apel gradi svoju koncepciju interpersonalnog jezičnog sporazumijevanja kao osnove komunikacijske zajednice.¹⁸ Interpersonalno jezično sporazumijevanje mjesto je konstituiranja konsenzusa o važenju istine i radnji, odnosno mjesto argumentirane rasprave o uvjetima mogućnosti i važenja spoznaja i radnji članova komunikacijske zajednice. Budući da su jezični resursi i jezično sporazumijevanje uvijek već pretpostavljeno polazište komunikacije, komunikacijska se zajednica u svojoj realnoj, povijesnoj konstituciji uspostavlja *a priori*. Inače, komunikacijska je zajednica za Apela identična s ljudskim rodom ili s društvom.

Svaki pojedini član realne komunikacijske zajednice unutar koje je višestruko socijaliziran, pa tako i jezično i komunikacijski, i u kojoj je stekao komunikacijsku kompetenciju (sposobnost da komunicira, imajući u vidu *a priori* sporazumijevanja kao osnove komunikacije) ili „punoljetnost“ govornika/slušaoa u svom misaonom samorazumijevanju anticipira idealnu komunikacijsku zajednicu koja se u realnoj komunikacijskoj zajednici tek treba uspostaviti, ali ne samo kao projekcija već kao u aktualnoj komunikacijskoj zajednici sadržana realna mogućnost.

18 K.-O. Apel, *Transformation der Philosophie I i II*, Frankfurt 1973; K.-O. Apel (ur.), *Sprachpragmatik und Philosophie*, Frankfurt 1976.

Samo sporazumijevanje kao način postojanja i realne i idealne komunikacijske zajednice odvija se kao argumentiran dijalog. Ono je uvjet sporazuma i postojanja neograničene realne komunikacijske zajednice, pa se za članove komunikacijske zajednice nužno ispostavlja *a priori*. *A priori* neograničenog sporazumijevanja sadrži u sebi zahtjev da se opravdaju svi iskazi, odnos njihovo važenje s obzirom na istinu i ispravnost. On označava to da svi članovi komunikacijske zajednice koji se upuste u argumentaciju implicite priznaju moguće zahtjeve svih članova komunikacijske zajednice koji su argumentirani, što znači da svaki član traži od drugog argumente za njegove iskaze i pruža drugom argumente za svoje iskaze. Pored toga što uzimaju u obzir realne zahtjeve, članovi komunikacijske zajednice dužni su da uzmu u obzir i sve virtualne zahtjeve svih virtualnih članova. To znači da sve potrebe ljudi, kao virtualni zahtjevi, treba da postanu stvar komunikacijske zajednice, tj. da se dovedu u sklad sa svim ostalim.

Svaki onaj koji argumentira, smatra Apel, istovremeno pretpostavlja realnu i idealnu komunikacijsku zajednicu. Idealna komunikacijska zajednica u principu treba da omogući adekvatno razumijevanje smisla njegovih argumenata i definitivno ocjenjivanje njihove istinitosti ili ispravnosti.

Proturječnost između realne i idealne komunikacijske zajednice, između *a priori* argumentiranog sporazumijevanja i balasta nepovoljnih uvjeta, prije svega konfliktnih interesa koji postoje unutar realne komunikacijske zajednice, može se protumačiti i prevladati u horizontu povijesnog, tj. u horizontu povijesnog otklanjanja kontingentnih zapreka za simetričnu socijalizaciju raspoloživog znanja i demokratskog formiranja volje. Horizont povijesnog susretanja s nepovoljnim uvjetima realne komunikacijske zajednice treba ostati, smatra Apel, na razini apriorija argumentiranja. Pri tome se onaj koji argumentira rukovodi dvama osnovnim regulativnim principima:

- a) sa svakim se proizvođenjem i djelovanjem mora osigurati preživljavanje ljudske vrste kao realne komunikacijske zajednice;
- b) u svakoj se komunikacijskoj zajednici mora ozbiljiti idealna komunikacijska zajednica.

Prvi je regulativni princip uvjet drugog, a drugi prvom daje smisao, jer strategije preživljavanja dobivaju svoj smisao putem dugoročne strategije emancipacije.

Iako kod Habermasa pojam komunikacijske zajednice nije tako često u upotrebi kao kod Apela, on je, zapravo, pretpostavljeni okvir njegova koncepta komunikacijskog djelovanja, koje razlikuje od svrhovitoracionalnog djelovanja.¹⁹ Za razliku od svrhovitoracionalnog djelovanja kojemu je cilj postizanje uspjeha, komunikacijskom djelovanju je cilj sporazumijevanje. Djelovanje usmjereno prema sporazumijevanju za Habermasa je osnovni oblik socijalnog djelovanja. Diferencira se na konverzaciju, normativno regulirano djelovanje i dramatrško djelovanje. Oni predstavljaju čiste tipove komunikacijskog djelovanja i polazište su za razvoj pojma komunikacijske racionalnosti, odnosno djelovanja koje se rukovodi racionalnim razlozima – boljim i valjanijim argumentom.

Navedene su razlike osnova na kojoj Habermas izgrađuje koncept univerzalne pragmatike koja ima za cilj da rekonstruira pretpostavke i mogućnosti umskog govora, odnosno principe umske konstitucije komunikacijske zajednice. Univerzalna pragmatika i uopće mogućnost da se prema principima umskog govora konstituiraju komunikacijska zajednica (ljudsko društvo) *in nuce* sadržana je u samom jeziku, u njegovoj bipolarnoj prirodi koja se ogleda u tome što je jezik ujedno i *odnos* između govornika i *predmet* koji ozna-

19 J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns I i II*, Frankfurt 1980; J. Habermas, *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt 1984.

čava. Jezik je već po svojoj prirodi i govor o vlastitom drugobitku i govor o samom sebi. Ovi elementi bipolarne prirode jezika zapravo su i latentne govorne forme ili govorni akti, a njih, prema Habermasovoj tipologiji, dijelimo na tri klase: konstativi ekspliciraju smisao izjave kao izjave, odnose se prema objektivnom svijetu i funkcija im je da nešto predstavljaju i iznose propozicionalni sadržaj; regulativi ekspliciraju smisao odnosa koje govornik i slušalac zauzimaju prema normama, govornik i slušalac odnose se posredstvom njih prema socijalnom svijetu, iskazuju svoj položaj unutar njega i saopćavaju svoje namjere; ekspresivi ekspliciraju smisao u iskazu prisutne intencije i ekspresije govornika, u njima govornik slušaocu iskazuje svoj subjektivni svijet. Ovi su govorni akti univerzalni i svojstveni svim prirodnim jezicima. Budući da su korelativni s tipovima komunikacijskog djelovanja, objašnjenja iznešena za njih važe i za navedene tipove komunikacijskog djelovanja: konstativni su korelativni s konverzacijom, regulativi s normativno reguliranim djelovanjem, a ekspresivi s dramaturškim djelovanjem.

Za određivanje prihvatljivosti i uspješnosti govornih akata kao posebnih formi komunikacijskog djelovanja važno je razlikovanje između komunikacijskog djelovanja i diskursa. Komunikacijsko je djelovanje, naime, povezano s kontekstom komuniciranja, u njemu prešutno pretpostavljamo i prihvaćamo zahtjeve za važenjem iskaza, uz svijest da se može dogoditi da neki iskaz ili radnja zbog nečeg ne važe. Međutim, to da li je neki iskaz ili radnja prihvatljiv (uspješan) – da li je u skladu sa zahtjevima za važenjem – ne može se provjeriti na razini komunikacijskog djelovanja, nego samo na razini diskursa koji, za razliku od komunikacijskog djelovanja, nije povezan s izvanjezičnim kontekstom, komunikacijskim temama i u kojem se tematiziraju samo prihvatljivost i uspješnost iskaza s obzirom na pretpostavljene zahtjeve za važenjem. Diskurs je, zapravo, onaj aspekt u širem smislu shvaćenog komunikacijskog djelovanja u kom je ono samo sebi predmet. Dakle, metakomunikacijski oblik komuniciranja.

Prihvatljivost i uspješnost govornih akata provjerava se s obzirom na *istinitost* u nekom govornom aktu sadržane izjave, *ispravnost* norme na koju se sugovornici pozivaju i *iskrenost* sudionika komunikacije. Ukoliko su prihvatljivi, govorni akti ispunjavaju ova tri zahtjeva za važenjem. Zahtjevi za važenjem genuini su i ne smiju se svoditi ni na jedan od njih, ali ni na neki zajednički fundament.

S navedenim govornim aktima i njihovim zahtjevima za važenjem korelativni su: objašnjenje, opravdavanje i vjerovanje. Zahtjev za istinom pretpostavlja objašnjenje, zahtjev za ispravnošću opravdanje, a zahtjev za iskrenošću pretpostavlja vjerovanje. Po Habermasovu mišljenju, objašnjenje i opravdanje, budući da nisu neposredno sagledivi, pružaju se u diskursu, a vjerovanje, budući da je neposredno izvjesno, u komunikacijskom djelovanju.

U diskursu, koji je topos komunikacijske racionalnosti i koji se zameće u trenutku kad je doveden u pitanje neki od zahtjeva za važenjem, vlada logika boljeg argumenta. Argumentirana rasprava ili diskurs takav je tip govora u kojem se sudionici spore da bi iznašli zajedničke pretpostavke djelovanja, da bi postigli suglasnost o ispravnosti i istinitosti onoga što čine i govore. Argumentacija je, zapravo, postupak rekonstrukcije pozadinskog konsenzusa koji čine upravo zahtjevi za važenjem. Tako je argumentiranom govoru konsenzus i pretpostavka i cilj.

Svaka situacija sporazumijevanja – postizanja konsenzusa i dolaženja do istine počiva na efektu idealizacije koji djeluje na sudionike komunikacije, osobito na sudionike diskursa. Prvi se efekt sastoji u tome što u svakoj mogućoj komunikacijskoj situaciji pretpostavlja kao da se nastali nesporazum može razriješiti tako da se s razine komunikacije prijeđe na razinu diskursa, i obrnuto, da se s razine diskursa slobodno možemo vraćati

na razinu komunikacije. U trenutku stupanja na razinu diskursa aktualizira se drugi efekt idealizacije, koji se sastoji u tome da pretpostavljamo načelnu mogućnost situacije sporazumijevanja u kojoj je isključeno svako sistematsko narušavanje komunikacije i diskusije. Pretpostavljenu mogućnost naziva Habermas idealnom govornom situacijom. To je govorna situacija koja u komunikaciji ne djeluje ni posredstvom izvanjskih djelovanja niti se odvija posredstvom prisile – isključuje sistematsko narušavanje komunikacije. Za njeno ostvarenje važe četiri uvjeta simetrije sudjelovanja u raspravi, garantirano slobodno kretanje između radnje i diskursa i slobodno kretanje unutar samog diskursa. Ona je posljednja instanca provjeravanja umnosti diskursa, instanca razlikovanja zavodljivog i nepravog od istinskog konsenzusa. Ona nije empirijski fenomen, a ni puki konstrukt, može biti kontrafaktička, a i ne mora. Ona je jamstvo za to da svi mi s jednim faktički usmjerenim konsenzusom smijemo težiti za tim da postignemo umski konsenzus. U argumentaciji se ponašamo tako *kao da* idealna govorna situacija nije puka fikcija nego zbiljska pretpostavka komunikacije.

Kao što je za Apela idealna komunikacijska zajednica regulativni princip, tako je to i idealna govorna situacija za Habermasa, koji svoj smisao ima u zahtjevu da se prostor nesmetane komunikacije proširuje, i to ne na nekom izvanjskom elementu, već u samom jeziku – njegovoj raspoloživosti za razlučivanje onoga što jest od onog što nije. Smisao mu je i u tome da upravo ta raspoloživost bude dominantna moć članova komunikacijske zajednice i njihov osnovni modus međusobnog odnošenja.

Objasneni (ne uvijek u cjelini) aspekti pojma komunikacijske zajednice međusobno su proturječni. Razlog za to nije samo njihova međusobna neusklađenost već i proturječnost koja postoji unutar svakog od njih, a koja se *in ultima linea* manifestira kao osnovna proturječnost ovog pojma. Nastojanje da se proturječnost razriješi tako da topos razrješenja bude praktički aspekt (ili neki drugi) produbljuje potrebu za idealizacijom kao garancijom uspješnosti. Radikaliziranje postupka idealizacije latentna je opasnost koja njeno imanentno jezično polazište može vrlo lako potisnuti u stranu. A to bi, dakako, ugrozilo i samu komunikacijsku i jezičnu osnovu postojanja zajednice.

LITERATURA

- D. BELL, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York 1973.
- M. CINI, *Društvena struktura i evolucija naučnih jezika*, „Socijalizam”, 10/1981, Beograd, str. 1601–1613.
- A. GORZ, *Wege ins Paradies*, Rotbuch Verlag, Berlin 1984.
- T. ĐORĐEVIĆ, *Teorija informacija / Teorija masovnih komunikacija*, Partizanska knjiga, Beograd 1982.
- U. ECO, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd 1973.
- K. KRIPPENDORF, *Information, Information Society and Some Marxian Propositions*, *Informatologia* Jugoslavica, 1–2/1985, Zagreb, str. 7–39.
- H. KUBICEK, *Takozvano društvo informacija*, „Marksizam u svetu”, 6–7/1986, Beograd, str. 231–273.
- K. MARX, *Kapital* I–III, BIGZ, Beograd 1979.
- K. MARX, *Bijeda filozofije*, Kultura, Beograd 1959.
- T. MARTINIĆ, *Kultura kao samoodređenje*, *Cekade*, Zagreb 1986. *Mass Media and Social Change*, ed. by E. Katz and T. Szecsko, SAGE Publications, London 1982.
- M. MEŠTROVIĆ, *Svijet, svijest i zavisnost*, „A. Cesarec”, Zagreb 1983.
- L. QUORTRUP, *The Social Significance of Telematics; an Essay on the Information Society*, Johny Benjamin's Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1984.
- D. RODIN, *Porijeklo informacije i njena primjena*, „Politička misao”, 4/1985, Zagreb, str. 142–149.

- D. PLEVNİK, *Informacija je komunikacija*, CKD SSOH, Zagreb 1986.
- C. SHANNON, W. WEAVER, *The Mathematical Theory of Communication*, University of Illinois, Press, Urbana 1969.
- S. SPLICHAL, *Mlini na eter – propaganda, reklama in selekcija sporočil v množičnem komuniciranju*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1984.
- S. SPLICHAL, *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*, Založba „Obzorja“, Maribor 1981.
- A. TOFFLER, *Treči talus*, I-II, „Prosveta“, Beograd 1983.
- M. TUĐMAN, *Struktura kulturne informacije*, Zavod za kulturu Hrvatske, Zagreb 1983.
- F. VREG, *Društveno komuniciranje*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1975.
- G. VACCA, *Neke političke i socijalne implikacije telematike*, „Opredjeljenja“ 10/1985, Sarajevo, str. 101-119.
- R. WILLIAMS, *Ka mnogim socijalizmima*, Zbornik: Socijalizam na pragu 21. veka, IC „Komunist“, Beograd 1985, str. 347-364.
- Z. ŽUGIĆ, *Informacijsko-komunikacijska sfera i društveni kontekst*, „Pogledi“ 4/1984, Split, str. 102-107.

Milorad Pupovac

THE NOTION OF A COMMUNICATION COMMUNITY

Summary

The notion of a communication community can be more precisely defined as the notion of a society for which the primary form of sociability appears to be mutual exchange of messages and the determining type of interaction is the communicational one.

A communication community can be understood through three fundamental aspects: 1. A system of signs which is the elementary expression of the existence of communication. 2. The social aspect, as spatial and temporal socialisation through language as well as socialization of language. It takes place as a realization of new and a confirmation of old communication interactions and competences. 3. The practical aspect of the notion of a communicational community is represented in the theory of science and the practical philosophy of Karl-Otto Apel and Jürgen Habermas. Primarily it presents itself transcendently – by its comprising the practical precanditions of both sign and society.

The explained aspects of the notion of a communication communion are mutually contradictory. The reasons for this are that they are not coordinated and also that there is an internal contradiction within each of them.